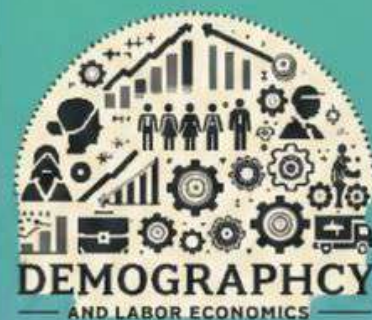

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

III SON

2026

Elektron ilmiy-ommabop jurnal

(+998) 50-005-45-69

https://t.me/demografiya_mehnatbozori
demografiya_mehnat_bozori@mail.ru

**DEMOGRAFIYA
VA MEHNAT
BOZORI**

**2026-yil
3-son**

Elektron ilmiy-ommabop jurnal
Электронный научно-популярный
журнал
Electronic popular science journal

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

TAHRIR HAY'ATI:

Abduraxmonov Qalandar Xodjaevich, i.f.d., akademik.
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof.,
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof.,
Axmedov Durbek Quدراتillaevich, i.f.d., professor
Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.,
Zokirova Nodira Qalandarovna, i.f.d., prof.,
Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof.,
Mamadaliyeva Xafiza Xoldarovna, i.f.d., prof.,
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, i.f.d., prof.,
Arabov Nurali Uralovich, i.f.d., prof.,
Irmatova Aziza Baxromovna, i.f.d., prof.,
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, g.f.d., professor
Isayev Faxriddin Ikramovich, i.f.d., prof.
Usmanov Anvar Saidmaxmudovich, i.f.d., professor
Qodirov Abdurashid Madjidovich, i.f.d., professor
Hermann Sterzinger, i.f.d., professor (Germaniya)
Ibragimov Lutfullo Ziyadullayevich, DSc., professor
Qurbonov Paxlavon Rustamovich, DSc, dotsent
Shakarov Zafar Gaffarovich, PhD, dotsent
Gulmurodov Kamoliddin Abduqodir o'g'li, PhD
Hamrokulov Mirabbos Ortiqovich, PhD
Maxmudov Asliddin Sirojiddin o'g'li, PhD

MUNDARIJA

Umurzakov Baxodir Xamidovich <i>Demografik jarayonlarni modellashtirish va prognozlashning nazariy- metodologik asoslari.....</i>	3
Qo'ldosheva Gulhayo Muxtor qizi Qurbonov Paxlavon Rustamovich <i>O'zbekiston qishloq aholisining demografik vaziyati va hududiy joylashuvi.....</i>	13
Асқарова Муҳаббат Ибрахимовна <i>Аҳоли миграциясининг тарихий эволюцияси ва глобаллашув шароитида трансмиллий ривожланиш тенденциялари.....</i>	27
Bahriddinova Muazzam Azam qizi <i>Globallashuv sharoitida mehnat migratsiyasini raqamli texnologiyalar asosida boshqarishni takomillashtirish.....</i>	39
Hamrokulov Mirabbos Ortiqovich <i>Econometric assessment of the impact of population reproduction processes on the formation of economically active population.....</i>	52
Bahriddinova Muazzam Azam qizi Sayfiddinov Amirxon Davlatovich <i>O'zbekistonda demografik rivojlanishning asosiy tendensiyalari va omillari.....</i>	63
Omanova Kamola Botir qizi Saidova Sevara Yormamat qizi <i>Jahon demografik rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari.....</i>	72
Қиличов Улуғбек Рустам ўғли <i>Ўзбекистонда демографик тенденциялар ўзгариши.....</i>	82

O'ZBEKISTON QISHLOQ AHOLISINING DEMOGRAFIK VAZIYATI VA HUDUDIIY JOYLASHUVI

Qo'ldosheva Gulhayo Muxtor qizi

Qarshi davlat universiteti doktoranti

Qurbonov Paxlavon Rustamovich

Qarshi davlat universiteti

Geografiya kafedrasi dotsenti, g.f.d. (DSc).

Orcid: [0009-0004-3128-0663](https://orcid.org/0009-0004-3128-0663)-

e-mail: Pahlavon82@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi qishloq aholisining 1991-2026-yillar davomidagi demografik dinamikasi va hududiy joylashuvi tadqiq etilgan. Qishloq aholisining o'zgarishi uch bosqichi yuqori sur'atli o'sish (1991-2008), ma'muriy qayta tuzilish (2009) va tiklanish davri (2010–2026) asosida tahlil qilingan. 35 yil davomida respublika qishloq aholisi 12 302,5 mingdan 18 765,0 ming nafarga (152,5%) oshgan bo'lib, viloyatlar kesimida CAGR 0,44–1,73% oralig'ida kuzatilgan. Qishloq tumanlarining demografik tafovuti konsentratsiya tahlili orqali o'rganilib, Jini koeffitsiyenti $G \approx 0,29$ ekanligi aniqlangan. Tadqiqot natijalari mintaqaviy demografik siyosat va qishloq hududlarini rivojlantirish dasturlari uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlangan.

Kalit so'zlar: qishloq aholisi, demografik dinamika, urbanizatsiya, CAGR, Jini koeffitsiyenti, hududiy tafovut, O'zbekiston

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Кулдошева Гулхаё Мухтар кизи

Докторант Каршинского государственного университета

Курбонов Пахлавон Рустамович

Доцент кафедры географии

Каршинского государственного университета, д.г.н.

Аннотация. В статье исследованы демографическая динамика и территориальное размещение сельского населения Республики Узбекистан за 1991-2026 годы. Изменение численности сельского населения рассмотрено в рамках трёх этапов: интенсивного роста (1991-2008), административной реорганизации (2009) и возобновления роста (2010-2026). За 35 лет сельское население увеличилось с 12 302,5 тыс. до 18 765,0 тыс. человек (152,5%), при этом показатель CAGR по регионам варьируется от 0,44% до 1,73%. Демографическая дифференциация сельских районов изучена методом концентрационного анализа; рассчитанный коэффициент Джини составил $G \approx 0,29$. По результатам исследования сформулированы практические рекомендации в области региональной демографической политики и сельского развития.

Ключевые слова: сельское население, демографическая динамика, урбанизация, CAGR, коэффициент Джини, территориальная дифференциация, Узбекистан

DEMOGRAPHIC SITUATION AND TERRITORIAL DISTRIBUTION OF THE RURAL POPULATION OF UZBEKISTAN

Quldosheva Gulhayo Mukhtar qizi

Doctoral Researcher, Karshi State University

Kurbonov Paxhlavon Rustamovich

*Associate Professor, Department of Geography,
Karshi State University, Doctor of Geographical Sciences (DSc)*

Abstract. This article examines the demographic dynamics and territorial distribution of the rural population of the Republic of Uzbekistan over the period 1991–2026. Changes in rural population are analysed across three stages: high-rate growth (1991–2008), administrative reorganisation (2009), and renewed growth (2010–2026). Over 35 years, the rural population increased from 12,302.5 thousand to 18,765.0 thousand persons (152.5%), with regional CAGR values ranging from 0.44% to 1.73%. The demographic differentiation of rural districts is examined through concentration analysis, yielding a Gini coefficient of $G \approx 0.29$. The findings

are accompanied by practical recommendations for regional demographic policy and rural development programmes.

Keywords: *rural population, demographic dynamics, urbanisation, CAGR, Gini coefficient, territorial differentiation, Uzbekistan*

Kirish.

Jahon miqyosida urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi sharoitida qishloq aholisining demografik dinamikasi va hududiy joylashuvi masalalari ilmiy-amaliy ahamiyatini tobora oshirmoqda. BMTning 2023 yilgi ma’ruzasiga ko’ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq aholisining shaharga ko’chishi jarayoni tezlashib borayotgan bo’lsa-da, Markaziy Osiyo mamlakatlarida, xususan O’zbekistonda, bu tendensiya o’ziga xos xususiyatlarni namoyon etmoqda. O’zbekiston Respublikasi aholisining 49,1 foizi (2026 y.) haligacha qishloq joylarda istiqomat qilishi mamlakatni jahon urbanizatsiya jarayonidan sezilarli darajada ajratib turadi.

O’zbekiston mustaqillikka erishgan 1991 yildan buyon qishloq aholisi sonida murakkab va ko’p bosqichli o’zgarishlar kuzatilmoqda. Mazkur jarayonni shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin: birinchi bosqichda (1991-2008-yillar) qishloq joylarda yuqori tabiiy o’sish va shaharlardan teskari migratsiya oqimi kuzatilgan; ikkinchi bosqich (2009-yil) da ma’muriy-hududiy qayta tuzilish - 966 ta qishloq joyga shaharcha maqomining berilishi qishloq aholisi sonini 25,5 foizga kamaytirgan; uchinchi bosqich (2010-2026-yillar) da esa qishloq aholisining yangi o’sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ushbu jarayonlarning hududiy tafovutlari va geografik qonuniyatlari hali to’liq ilmiy tahlil etilmagan.

Mavzuning dolzarbligi bir qancha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, 2030 yilgacha bo’lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) doirasida qishloq hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylangan. Ikkinchidan, O’zbekiston Respublikasida “Yangi O’zbekiston” strategiyasi doirasida mintaqalarni mutanosib rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Uchinchidan, qishloq tumanlaridagi demografik jarayonlarni aniq miqdoriy usullar bilan tahlil etish, samarali infratuzilma rejalashtirish va ijtimoiy xizmatlarni optimal joylashtirish uchun zaruriy ilmiy asos yaratadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O’zbekiston Respublikasi qishloq aholisining 1991-2026-yillar davomidagi demografik dinamikasini va hududiy joylashuvini

kompleks tahlil etish, viloyatlar hamda tumanlar kesimidagi tafovutlarni aniqlash va mintaqaviy demografik siyosat uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili.

Qishloq aholisining demografik dinamikasi va hududiy joylashuvi masalalari xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlarda keng o‘rin tutadi. Demografik o‘tish nazariyasi (F.W. Notestein, 1945; K. Davis, 1963) nuqtai nazaridan O‘zbekiston, xususan uning janubiy viloyatlari, haligacha uchinchi bosqich demografik o‘tish jarayonida, ya’ni to‘liq o‘rtacha darajada tug‘ilish ko‘rsatkichi pasayish yo‘lida, ammo o‘lim ko‘rsatkichidan yuqorida turibdi. Ushbu holat O‘zbekiston uchun mos holatni J.C.Caldwell (1976) ning “oilaviy iqtisodiyot nazariyasi” va G.S.Becker (1981) ning “oila mikroiktisodiyoti” nazariy konsepsiyasi orqali tushuntirish mumkin.

Urbanizatsiya nazariyasi sohasida meksikalik olim H.Zlotnik (2004) ning “jozibadorlik va itarish omillari” (push-pull) konsepsiyasi hamda K.Davis (1965) ning “o‘ta urbanizatsiya” nazariyasi O‘zbekiston uchun nisbiy tetishli model hisoblanadi. Biroq ushbu klassik modellar mamlakatdagi davlat tomonidan boshqarilgan “ma’muriy urbanizatsiya” hodisasini to‘liq izohlay olmaydi.

Markaziy Osiyo va MDH doirasidagi tadqiqotlar. Postsovet makonida qishloq aholisining dinamikasini o‘rgangan G.Ioffe va T. Nefedova (2004) Rossiya qishloqlarining “ichdan bo‘shab qolishi” fenomenini tahlil etgan bo‘lsa, mazkur jarayon O‘zbekistonda teskari ko‘rinishda, ya’ni qishloq aholisining nisbiy barqarorligi va o‘sishida namoyon bo‘lmoqda. Amerika Qo‘shma shtatlari Texas universiteti demograf va sotsiologi C.Buckley 1995-yilda postsovet mamlakatlaridagi demografik o‘tish jarayonini taqqoslab, O‘zbekistonni o‘ziga xos “demografik istisno” sifatida ajratib ko‘rsatgan.

Markaziy Osiyo mintaqasi bo‘yicha J. Falkingham (2000) ning Qirg‘iziston va Tojikiston qishloq aholisiga bag‘ishlangan tadqiqoti, A.V.Korotayev va D.A.Xalturina (2009) ning Markaziy Osiyodagi demografik tendensiyalarga oid ishlari mazkur mavzu uchun muhim qiyosiy material sifatida xizmat qiladi. O‘zbekistonlik olimlardan A.Soliyev va M.Nazarov (2009) ning “O‘zbekiston qishloqlari”, A.U.Sattorov, B.O.Abdumo‘minovlarning “Surxondaryo viloyati qishloq aholi manzilgohlarining rivojlanish va joylashish xususiyatlari”

monografiyalari qishloq joylar geografiyasi bo'yicha asosiy manba bo'lib, mazkur tadqiqot uchun metodologik tayanch vazifasini o'taydi.

Yuqoridagi adabiyotlarlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston qishloq aholisining hududiy tafovutlari viloyat darajasida ma'lum darajada o'rganilgan, biroq tuman darajasidagi miqdoriy tahlil, konsentratsiya indeksleri va CAGR metodologiyasini birlashtirgan kompleks tadqiqotlar hali yetarlicha amalga oshirilmagan. Ushbu tadqiqot mazkur ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda maqsadga muvofiq ravishda bir-birini to'ldiruvchi ilmiy usullarning majmuasidan foydalanilgan. Tadqiqotning asosiy empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 1991–2026 yillarga oid aholi soni bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlari tashkil etadi. Ma'lumotlar 13 ta ma'muriy birlik (12 viloyat va Qoraqalpog'iston Respublikasi) va 163 ta qishloq tumani kesimida yig'ilgan hamda verifikatsiya qilingan.

Miqdoriy tahlil usullari. Viloyatlar va tumanlar kesimida aholi o'sishini baholashda CAGR (Compound Annual Growth Rate) ko'rsatkichi qo'llanilgan, formula: $CAGR = (EV/BV)^{(1/n)} - 1$, bu yerda BV — boshlang'ich qiymat, EV — yakuniy qiymat, n — vaqt oralig'i (yil). Ushbu usul oddiy o'sish sur'atidan farqli ravishda davriy tebranishlarni hisobga olib, hududlararo solishtirma tahlil uchun metodologik aniqlikni ta'minlaydi.

Guruhlash usuli. Qishloq tumanlari aholi soniga ko'ra besh guruhga ajratilgan: 50,0 ming kishigacha; 50,1–100,0 ming; 100,1–150,0 ming; 150,1–200,0 ming; 200,1 mingdan ortiq. Guruhlash intervali 50 ming kishilik birlikda belgilangan bo'lib, bu ijtimoiy xizmatlar (ta'lim, tibbiyot, ma'muriyat) uchun optimal xizmat ko'rsatish miqyosini aniqlashga imkon beradi.

Tahlil va natijalar muhokamasi (asosiy qism).

O'zbekiston Respublikasi qishloq aholisi 1991-yildan 2026-yilgacha bo'lgan 35-yillik davr mobaynida 12302,5 ming nafardan 18765,0 ming kishiga yoki taxminan bir yarim baravardan ortiqroqqa (152,5 %) o'sgan. Aynan shu davrda respublika jami aholisi 20607,7 mingdan 38236,7 mingga, shahar aholisi esa 8305,2 ming kishidan 19471,7 ming nafarga ko'paygan (tegishlicha, o'sishi 185,5 va 234,5 %). Mazkur ma'lumotlardan respublika jami aholisi va shahar aholisining o'sishi, qishloq aholisi o'sishidan ancha yuqori darajada bo'lganligini ko'rish

mumkin. Ammo bu tahlillar ancha yuzaki bo'lib, aslida shaharlarga nisbatan qishloq joylarda tabiiy ko'payishning yuqori ekanligi, migratsion faollikning pastligi qishloq aholisining barqaror o'sishiga olib kelgan. Mazkur nomutanositlikni tushuntirish uchun tadqiqotda mustaqillik yillarida qishloq aholisi o'zgarishini shartli ravishda 3 bosqichga ajratildi.

1-bosqich. Birinchi (17 yillik) davr qishloq aholisi yuqori sur'atlarda o'sgan 1991-2008-yillarni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda respublika qishloq aholisining o'sish darajasi 141,2 foizga teng bo'lgan holda, jami aholi 131,4 foizni, shahar aholisining o'sishi atigi 116,7 foizni tashkil etgan. Bunga bir necha sabablar mavjud bo'lib, eng avvalo qishloq joylarda tug'ilish ko'rsatkichlarining yuqoriligi, mustaqillikning dastlabki yillaridagi respublika yirik shaharlarida yashovchi rusiyzabon aholining ommaviy ko'chib ketishi, iqtisodiy va ijtimoiy muammolar natijasida ichki migratsiyaning qishloqlar foydasiga xizmat qilganligi keltirish mumkin [2].

2-bosqich. "2009-yil-urbanistik inqilob yili". Respublikada 2009 yil "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi" yili deb belgilandi, bunda asosiy e'tibor, qishloq aholi manzilgohlarida sanoat (asosan yengil va oziq ovqat) tarmoqlarini joylashtirish va shu asosda yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, qishloqlarni toza ichimlik suvi, tabiiy gaz, transport va boshqa infratuzilma shaxobchalari bilan ta'minlanishini yanada yaxshilashga qaratildi va ushbu maqsadlarga erishish maqsadida "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi" yili Davlat dasturi qabul qilindi. Dasturda belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2009-yil 13-martda "O'zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma'muriy – hududiy tuzilishini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" gi qaroriga asosan 966 ta qishloq joylarga shaharcha maqomi berildi [1]. Bu jarayon o'z navbatida qishloqlar soning 10 foizga, qishloq aholisining esa 25,5 foizga qisqarishiga olib keldi. Shu sababli ham 2009-yilni o'ziga xos ma'muriy-siyosiy jarayon natijasida qishloq aholisi dinamikasiga katta ta'sir ko'rsatgan davr sifatida ajratib ko'rsatish lozim deb hisoblaymiz.

3-bosqich. Ikkinchi (17 yillik) davr 2010-2026-yillardan iborat. O'zbekiston Respublikasida 2026-yil yanvar holatida jami 38236,7 ming aholi mavjud bo'lib, shundan 18765,0 ming nafari yoki 49,1 foizini qishloq aholisi tashkil etadi (2010 yilda mazkur ko'rsatkichlar tegishli 28001,4 ming,

13575,5 ming yoki 48,4 foiz). Mazkur ma'lumotlar tahlilidan o'tgan 17 yillik davrda jami aholi 136,5 foizga, shahar aholisi 135,0 foizga, qishloq aholisi esa 138,2 foizga o'sganligini, ya'ni jami va shahar aholisi o'sishiga nisbatan qishloq aholisi tezroq ko'payotganligini ko'rishimiz mumkin. Urbanizatsiya jarayonlarni jadallashtirish maqsadida 2009 yilda qishloq aholi manzilgohlariga ommaviy "shaharcha" maqomi berilishi, yirik va o'rta shaharlarni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarining amalga oshirilayotganligi va shaharlarga ichki aholi migratsiyani qo'llab quvvatlanayotganiga qaramasdan qishloqlar aholisi ulushi tobora ortib bormoqda [3]. Ammo, jahonda, ayrim kichik orol mamlakatlarni hisobga olmaganda bu holatning teskarisi, ya'ni shahar aholisi hissassi ortib borishi kuzatilmoqda. Respublikadagi mazkur "anomal" holatni qishloq aholisi o'rtasidagi tabiiy ko'payishning yuqoriligi, qishloq-shahar ichki migratsiyasining sust ekanligi, qishloq joylarda yashash xarajatlarining ancha past ekanligi, mahalliy urf odatlarning natijasi sifatida talqin etish mumkin (1-jadval).

Respublika qishloq aholisining hududlararo joylashuvida yaqqol tafovutlar mavjud. 2026-yil ma'lumotlariga ko'ra Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlariga umumiy qishloq aholisining 36,4 foizi to'g'ri kelmoqda. Bu borada Samarqand viloyati alohida ajralib turib, unda respublika qishloq aholisining 15 foizi yoki 2 782,8 ming nafari istiqomat qiladi. Umaman olganda, Janubiy-Markaziy o'q (Qashqadaryo + Surxondaryo + Samarqand) viloyatlari barqaror yuksalish tendensiyasini saqlab, uchala viloyatda ham CAGR 1,54–1,73% oralig'ida kuzatilmoqda. Bu Janubiy O'zbekistonda qishloq aholisining nisbatan barqaror bo'lib qolayotganini ko'rsatadi.

Qishloq aholisida eng kam ulushga ega viloyatlar uchligiga, tabiiy sharoiti qishloq xo'jaligi yuritish nuqtai nazardan qulay bo'lmagan, shuningdek, umumiy aholi soni ham kam bo'lgan Jizzax, Navoiy va Sirdaryo kiradi. Ularda respublika jami aholisining 1/10 qismi to'g'ri keladi.

Farg'ona vodiysi (Andijon, Namangan, Farg'ona) ziddiyatli ko'rinishni namoyish etmoqda: yuqori boshlang'ich zichlikka qaramay, eng past CAGR ko'rsatkichlari kuzatilmoqda. Bu migratsion bosim va urbanizatsiyaning jadalligi bilan izohlanadi.

1 -jadval

O'zbekiston Respublikasi qishloq aholisi soni dinamikasi (1991-2026 yillar)

		1991	1996	2001	2006	2011	2016	2021	2026	1991-2026-yillardagi o'rtacha o'sishi k
	O'zbekiston Respublikasi	12302,5	14138,4	15587,8	16817,6	13558,4	15611,4	17048,5	18765,0	1,21
1	Qoraqal-pog'iston Respublikasi	660,3	732,8	788,6	808,0	818,9	907,9	981,7	1053,6	1,34
2	Andijon	1214,3	1425,3	1550,9	1676,1	1215,4	1389,2	1522,2	1683,0	0,94
3	Buxoro	785,6	904,3	995,1	1075,8	1009,0	1130,2	1231,7	1332,3	1,52
4	Jizzax	566,4	624,2	693,3	736,9	601,7	675,3	750,5	830,0	1,10
5	Navoiy	401,3	446,0	472,0	491,3	430,7	472,8	516,6	563,1	0,97
6	Namangan	960,5	1107,2	1221,4	1321,2	783,1	961,5	1010,0	1120,8	0,44
7	Samarqand	1526,7	1775,6	1982,4	2166,1	1915,8	2228,6	2489,0	2782,8	1,73
8	Sirdaryo	365,2	409,9	442,0	465,4	419,7	449,2	494,2	539,4	1,12
9	Surxondaryo	1077,5	1255,9	1421,1	1554,7	1307,1	1550,4	1709,6	1924,0	1,67
10	Toshkent	1188,6	1315,1	1419,8	1498,2	1292,7	1429,2	1506,0	1585,7	0,83
11	Farg'ona	1528,4	1761,0	1916,7	2069,4	1245,9	1510,9	1667,9	1828,2	0,51
12	Qashqadaryo	1251,6	1458,5	1653,4	1822,9	1511,5	1724,9	1902,6	2133,2	1,54
13	Xorazm	776,1	922,6	1031,1	1131,6	1006,9	1181,3	1266,5	1388,9	1,68

Manba: Jadval O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

¹ $CAGR = (EV / BV)^{1/n} - 1$; bu yerda BV-boshlang'ich qiymat; EV-yakuniy qiymat; n-oraliq vaqt (yil)

Mustaqillik yillarida qishloq aholisining o'rtacha yillik o'sish ko'rsatkichi (inglizcha, Compound annual growth rate-CAGR) respublika bo'yicha 1,21 punktni tashkil etgan holda, viloyatlar doirasida juda katta farqlar mavjud. Jumladan, eng yuqori CAGR ko'rsatkichlari qishloq aholisi soni yuqori va aksincha urbanizatsiyalashuv darajasi past bo'lgan Samarqand (1,73%), Xorazm (1,68%), Surxondaryo (1,67%), Qashqadaryo (1,54%), Buxoro (1,52%) viloyatlarida kuzatilgan. Shuningdek, ushbu viloyatlarda qishloq aholisining nisbatan yuqori tabiiy o'sishi va qishloq-shahar migratsiya saldosinga musbatligi kuzatilmoqda. Qoraqalpog'iston Respublikasida bu ko'rsatkich respublika o'rtacha darajasidan ozroq yuqori bo'lgan holda, qolgan barcha viloyatlarda respublika o'rtachasidan past. Ayniqsa, yuqori demografik salohiyatga ega vodiylar viloyatlari (Namangan-0,44, Farg'ona-0,51, Andijon-0,94) hamda sanoat markazlari bo'lgan Toshkent (0,83%) va Navoiy viloyatlarida bu holat yaqqol ko'rinadi. 2009-yildagi shaharlashuv siyosatining vodiylar viloyatlari qishloq aholisi soniga katta ta'sir ko'rsatganligi, shu bilan birga Farg'ona vodiysi va Toshkent atrofi viloyatlarida urbanizatsiya jarayonining intensivligini, ya'ni qishloq aholisining katta qismining shaharlarga ko'chib o'tishi ham mazkur natijalarga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Shu o'rinda, yana bir o'ziga xos jihat respublika qishloq aholisining 18663,4 ming nafari qishloq tumanlarida va 101,6 ming nafari shaharlarda istiqomat qilmoqda. Odatda, qishloq tumanlari tarkibida shahar, shaharcha va shahar aholisi mavjud bo'lsa, Quvasoy (46,1 ming kishi), Buxoro (25,6 ming kishi), Guliston (23,0 ming kishi) va Xonobod (6,9 ming kishi) shaharlarida qishloq aholisi mavjud.

Mazkur tadqiqotda respublika qishloq tumanlarini tadqiq etishda, ularning jami aholisi emas, maqsaddan kelib chiqqan holda aynan qishloq aholisi soni hisobga olindi hamda shu nuqtai nazardan tumanlar guruhlashtirildi.

2-jadvalda O'zbekistonning 13 ta ma'muriy birliklari bo'yicha qishloq tumanlari aholisi soniga ko'ra miqdoriy guruhlanishi aks ettirilgan. Bu ko'rsatkichlar bir vaqtning o'zida bir nechta geodemografik jarayonlarni aholini hududiy joylashuvi, qishloq hududlarining demografik salohiyati va urbanizatsiya darajasini baholash imkonini beradi. Respublikada qishloq aholisi taqsimlanishi bo'yicha hududlararo keskin tafovutlar mavjud.

2 -jadval

Qishloq tumanlarining qishloq aholi soni bo'yicha guruhlanishi
(2026 y., ming kishi)

Ma'muriy birliklar	Jami, ming kishi ta	Qishloq aholisi soniga ko'ra tumanlar guruhlanishi				
		50.0 ming kishigacha	50.1-100	100.1-150.0	150.1-200.0	200.1 kishidan ortiq
O'zbekiston Respublikasi	18663.4* 163	816.6 27	3545.6 46	5790.1 46	5094.7 30	3416.4 14
Qoraqalpog'iston Respublikasi	<u>1053.6</u> 16	<u>340.4</u> 10	<u>108.1</u> 2	<u>286.9</u> 2	<u>318.2</u> 2	-
Andijon	<u>1676.1</u> 14	<u>42.1</u> 1	<u>427.1</u> 6	<u>393.7</u> 3	<u>331.6</u> 2	<u>481.6</u> 2
Buxoro	<u>1306.7</u> 11	<u>8.9</u> 1	<u>148.4</u> 2	<u>758.7</u> 6	<u>155.0</u> 1	<u>235.7</u> 1
Jizzax	<u>830.0</u> 12	<u>241.7</u> 7	<u>179.7</u> 2	<u>255.5</u> 2	<u>153.1</u> 1	-
Navoiy	<u>563.1</u> 8	<u>74.6</u> 4	<u>97.6</u> 1	<u>221.6</u> 2	<u>169.3</u> 1	-
Namangan	<u>1120.8</u> 11	-	<u>532.6</u> 6	<u>588.2</u> 5	-	-
Samarqand	<u>2782.8</u> 14	-	-	<u>521.6</u> 4	<u>487.0</u> 3	<u>1774.2</u> 7
Sirdaryo	<u>516.4</u> 8	<u>20.1</u> 1	<u>385.4</u> 6	<u>110.9</u> 1	-	-
Surxondaryo	<u>1924.0</u> 14	-	<u>380.9</u> 5	<u>222.1</u> 2	<u>1035.2</u> 6	<u>285.8</u> 1
Toshkent	<u>1585.7</u> 15	-	<u>581.0</u> 7	<u>827.0</u> 7	<u>177.7</u> 1	-
Farg'ona	<u>1782.1</u> 15	<u>33.2</u> 1	<u>280.7</u> 4	<u>775.0</u> 6	<u>489.8</u> 3	<u>203.4</u> 1
Qashqadaryo	<u>2133.2</u> 14	<u>20.1</u> 1	<u>155.6</u> 2	<u>271.1</u> 2	<u>1250.7</u> 7	<u>435.7</u> 2
Xorazm	<u>1388.9</u> 11	<u>35.5</u> 1	<u>268.5</u> 3	<u>557.8</u> 4	<u>527.1</u> 3	-

Маълумот: Jadval O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Izoh: kasr sur'atida shu guruhdagi jami aholi soni, mahrajida – shu guruhga tegishli qishloq tumanlari soni.

*Hisoblash ishlariga shaharlarida yashovchi qishloq aholisi va qishloq tumanlarida yashovchi shahar aholisi ma'lumotlari kiritilmagan.

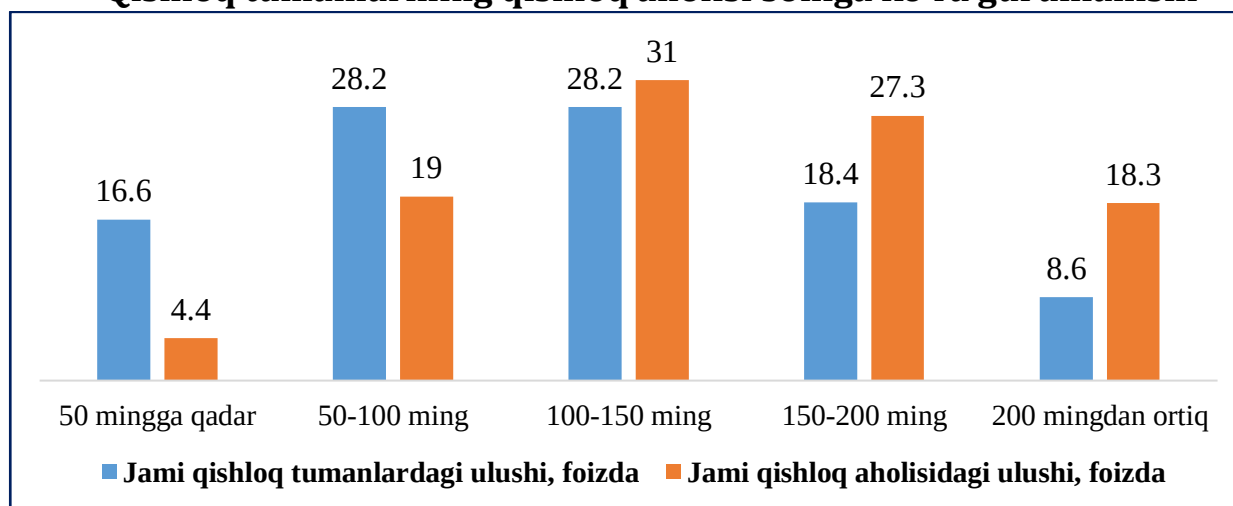
Jumladan, eng ko'p qishloq aholisi - Samarqand (2 782,8 ming), Qashqadaryo (2 133,2 ming), Surxondaryo (1 924,0 ming) viloyatlariga to'g'ri

kelib, ularda jami respublika qishloq aholisining 36,3 foizini jamlangan. Bu hududlarning demografik ustunligi tarixiy omillar (kadimiy sug'orma dehqonchilik, aholi zichligi), yuqori tug'ilish koeffitsiyenti (janubiy viloyatlarda hali III bosqich demografik o'tish davom etmoqda) va nisbatan past urbanizatsiya sur'ati bilan izohlanadi. Aksincha holatni, Sirdaryo (516,4 ming), Navoiy (563,1 ming), Jizzax (830,0 ming) viloyatlarida ko'rish mumkin. Bu viloyatlar hududiy jihatdan katta, lekin tabiiy-iqlim sharoiti (cho'l zonasi, yangi o'zlashtirilgan sug'orilgan maydonlar) va manfiy migratsiya saldosi tufayli aholi zichligining past ekanligi asosiy sabab bo'lib qolmoqda.

Quyidagi rasmda geodemografik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan konsentratsiya tahlili usuliga asosan qishloq tumanlari aholi soniga ko'ra har 50,0 ming kishilik farq bilan beshta guruhga ajratildi.

1-rasm.

Qishloq tumanlarining qishloq aholisi soniga ko'ra guruhlanishi

Маълумот: Rasm O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Birinchi guruh mavjud tumanlarning 16,6 foizini o'zida jamlangan holda, ularga respublika jami qishloq aholisining atigi 4,4 foizi, har bir tumanga o'rtacha 30,2 mingdan aholi to'g'ri kelmoqda. Ikkinchi va uchun guruh tumanlarining ulushi teng (har birida 28,2 %) bo'lsada, qishloq aholisi ulushida katta tafovut mavjud (tegishlixa 19 % va 31 %). Qishloq aholisi soni 150-200 ming bo'lgan keyingi guruhda 30 tuman bor, va ularda jami aholining 27,3 foizi istiqomat qiladi. Respublika qishloq tumanlarida atigi 8,6 foiz ulushga ega bo'lgan 200 ming ortiq qishloq aholisi mavjud 14 ta tumanda umumiy aholining 18,3 foizi to'plangan. Ushbu tumanlarning har biriga o'rtacha 244,0 mingdan qishloq aholisi to'g'ri

keladi. Shu o'rinda, mazkur tadqiqotda ham demografiyadagi Pareto² qoidasiga yaqin ko'rinish, ya'ni, kam sonli yirik tumanlar katta demografik yuk tashishi o'z isbotini topadi [5].

Lorents egri chizig'i nuqtai nazaridan, yuqoridagi 5 ta guruh tumanlariga ularda yashovchi qishloq aholisi ulushi bo'yicha taqsimoti, ya'ni o'rtacha Djini koeffitsiyenti, $G \approx 0,29$ punktga teng bo'lmoqda. Shu o'rinda agar aholi barcha tumanlarga teng taqsimlanganda $G = 0$, aksincha barcha aholi ma'lum bir guruhga to'planib qolganda $G = 1$ ga teng bo'lar edi. $G \approx 0,29$ shuni ko'rsatadiki, yirik tumanlar guruhi (150–200 ming va 200 mingdan ortiq) aholining katta qismini o'ziga tortgan, kichik tumanlar (50 minggacha) esa nisbatan kam, ammo bu tengsizlik havotirli darajada emas.

Respublika qishloq tumanlari aholi soniga ko'ra guruhlarining hududiy tafovutlari ham ancha katta. Jumladan, Samarqand viloyatidagi 14 ta tumanning 7 tasi – Urgut, Pastdarg'om, Samarqand, Kattaqo'rg'on, Ishtixon, Payariq, Tayloq tumanlarining har birida 200 mingdan ortiq aholi yashaydi, ya'ni respublikadagi ushbu guruh tumanlarning 50 foizi aynan shu viloyatga tegishli. Aksincha, 50.0 ming kishigacha va 50.1-100 minglik guruhlarda birorta tuman tuman mavjud emas. Bu holatni Samarqand viloyati, qadimdan sug'orma dehqonchilik rayoni hamda tarixan Ipak yo'lidagi asosiy savdo markazi sifatida aholining yuqori darajada mujassamlashganligi bilan izohlanadi. Bunga teskari holatni, Mirzacho'lni o'zlashtirish natijasida tashkil etilgan Sirdaryo viloyatida ko'rish mumkin. Viloyatdagi 8 ta tumandan faqatgina Boyovut 110,9 ming nafar qishloq aholisiga ega bo'lsa, 6 ta tumanda 50,1-100 ming aholi, Oqoltin tumanida esa bor-yo'g'i 20,1 ming qishloq aholisi mavjud. Iyerarxik pog'onaning yuqori guruhlariga taalluqli tumanlar esa umuman yo'q (1-rasm).

Xuddi shunday noto'liq iyerarxik pog'anaga ega hududlar safiga Qoraqalg'og'iston Respublikasi, Jizzax, Navoiy, Namangan, Surxondaryo, Toshkent va Xorazm viloyatlarini ham kiritish mumkin. Ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasidagi 16 ta tumanning 10 tasida qishloq aholisi 50 mingdan kam yoki respublika bo'yicha ushbu guruh tumanlarining 37 foizi shu hududga to'g'ri keladi. Bu Orol dengizi ekologik falokatining qishloq hududlari rivojlanishiga salbiy ta'siri bilan bog'liq. Qishloq xo'jalik yerlarining sho'rlanishi, suv

² **Pareto qoidasi** (80/20 qoidasi) – italyalik iqtisodchi Vilfredo Pareto nomi bilan atalgan qonuniyat bo'lib, u 1906-yilda Italiyada yerga egalikni o'rganib, aholining 20% qo'lida yerlarning 80% ekanligini kashf etgan. Ya'ni prinsip bevosita demografiya va ijtimoiy statistikadan chiqib kelgan.

yetishmasligi muammosi va ommaviy migratsiya (ayniqsa 1990-2010-yillar) aholini, ayniqsa qishloq aholisini kamaytirgan. Namangan va Toshkent viloyatlari ham noodatiy tuzilishga ega, ularda eng kichik va eng katta guruhlariga tegishli tumanlar umuman mavjud emas. Andijon, Buxoro, Farg'ona va Qashqadaryo viloyatlarigina to'liq barcha guruhlarda tumanlari mavjud viloyatlar hisoblanadi.

Xulosa va takliflar.

O'zbekiston respublikasi qishloq aholisi so'nggi 35-yillik o'rtacha o'sish ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda, 2030-yilga kelib taxminan 19,7–20,2 million kishiga yetishi kutilmoqda. Biroq bunda ikkita cheklovchi omil - urbanizatsiyaning hukumat dasturlari asosida rivojlanib borishi va ishchi kuchi migratsiyasining davom etishini ham hisobga olish zarur. O'zbekiston qishloq hududlari o'rtasida differensial farqlar ortib bormoqda. Jumladan, shimoliy-g'arbiy va janubiy viloyatlar qishloq aholisini saqlab qolsa, Farg'ona vodiysi va Toshkent viloyati qishloq aholisi ulushi tobora kamayib bormoqda. Bu holat qishloq joylarni rivojlantirish bo'yicha mintaqaviy siyosat ishlab chiqishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

O'zbekiston sharoitida qishloq aholisi soniga ko'ra eng optimal tuman kattaligi 100-150 ming kishini tashkil etmoqda. Bu guruhda 46 ta tuman bor - eng keng tarqalgan tip. Ijtimoiy xizmatlarni (maktab, shifoxana, ma'muriyat) hududiy tashkil etish va samaradorligi uchun bu masshtab optimal hisoblanadi. Ayni vaqtda, qishloq aholisi soni 200 ming kishidan ortiq bo'lgan yirik tumanlar yoki markazlashuv xavfining mavjudligi bois, 14 ta tumanda jami 3 416 ming kishi - bu ma'muriy boshqaruv, infratuzilma rejalashtirish va xizmat ko'rsatishda zo'riqlashlarni yuzaga ketirishi mumkin. Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi tahlillarni berish mumkin:

1. Differensial demografik siyosat – janubiy viloyatlar uchun tug'ilishni tartibga solish, shimoliy-g'arbiy hududlar uchun ko'chib kelishni rag'batlantirish dasturlari zarur.

2. Navoiy va Sirdaryo viloyatlarida resurs-intensiv iqtisodiyot bazasida aholini jalb etish uchun imtiyozli ijtimoiy dasturlar - masofaviy ta'lim, raqamli sog'liqni saqlash, moliyaviy rag'batlantirish, Qoraqalpog'iston Respublikasi uchun – Orol mavzusidagi xalqaro hamkorlikni demografik investitsiyalar bilan bog'lash qishloq aholini saqlab qolishning strategik usuli sifatida samarali bo'ladi.

3. Tumanlar demografik holatini yilma-yil kuzatish maqsadida monitoring tizimi uchun yosh tarkibi, migratsiya saldosini va tug'ilish nisbati ko'rsatkichlarini tahlil qilib boruvchi "demografik ogohlantirish indeksi" joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma'muriy-hududiy tuzilishini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2009-yil 13-martdagi 68-son qarori. <https://lex.uz/docs/-1486944>
2. Becker G. S. A treatise on the family. USA. "Harvard University Press", 1981. – 304 p.
3. Buckley, C. (1995). The myth of managed migration: Migration control and market in the Soviet period. *Slavic Review*, 54(4), 896–916. <https://doi.org/10.2307/2501398>
4. Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2(3–4), 321–366. <https://doi.org/10.2307/1971615>
5. Davis, K. (1945). The world demographic transition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 237(1), 1–11. <https://doi.org/10.1177/000271624523700102>
6. Davis, K. (1965). The urbanization of the human population. *Scientific American*, 213(3), 40–53. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0965-40>
7. Falkingham, J. (2000). Women and gender relations in Tajikistan. Asian Development Bank.
8. Ingersoll J.G. // Derivation of the Pareto Index in the Economic System as a Scale-Free Network and Introduction of New Parameters to Monitor Optimal Wealth and Income Distributions./ ECOCORP Inc., Arlington, VA 22202, USA.- 2025, 13(11), 310; <https://doi.org/10.3390/economies13110310>
9. Ioffe, G., Nefedova, T. (2004). Continuity and change in rural Russia: A geographical perspective. *Eurasian Geography and Economics*, 45(1), 45–61. <https://doi.org/10.2747/1538-7216.45.1.45>
10. Notestein, F. W. (1945). Population: The long view. In T. W. Schultz (Ed.), *Food for the world* (pp. 36–57). University of Chicago Press.
11. Zlotnik, H. (2004). Population growth and international migration. In D. S. Massey & J. E. Taylor (Eds.), *International migration: Prospects and policies in a global market* (pp. 15–34). Oxford University Press.
12. Солиев А., Назаров М. Ўзбекистон қишлоқлари (Қишлоқ жойлар географияси). Т.: "Fan va texnologiya", 2009. – 212 б.
13. Qurbonov P.R. O'zbekistonda shahar aholi punktlari rivojlanishining geografik xususiyatlari (Qashqadaryo viloyati misolida). Monografiya. -T.: «BIG MAKRO WORLD». 2025 yil. – 208 b.

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

